

Natalia Kowalczuk
(Uniwersytet Kijowski im. Borysa Hrynczenki)

Archetyp sofijności w zakresie kultury Rusi Kijowskiej

Słowa kluczowe: Sofia, Ruś Kijowska, Kijów, ikona.

Keywords: Sophia, Kievan Rus, Kiev, icon.

Problem symbolizmu w kulturze ukraińskiej wychodzi poza ramy rozważań akademickich i koreluje z ogólnopolitycznymi kwestiami rozumienia dróg rozwoju narodu ukraińskiego. Symbol nie jest tylko fenomenem poznania zmysłowego, ale jest również sposobem wprowadzenia kulturalnych i historycznych osiągnięć narodu w bytową nadrealność, zaświadczeniem wiecznych wartości narodu. Przykładem tego może być polityczne znaczenie herbów państwowych.

W ogóle symbolika nie jest tylko metaforą. To jest znak, który ma znaczenie nieskończone. Ten znak jest zanurzony w semantyczne pole historii i kultury narodu. Otóż, chodzi nie tylko o przeszłość, ale również o to, że w znaku jest obecna wieczna teraźniejszość. Taki pogląd wyjawiał potrzebę symbolicznego ujęcia analizy struktur inwariantnych kultury ukraińskiej i mentalności ukraińskiej, czyli badania archetypów narodowych. Pod pojęciem archetypu rozumiemy symboliczną strukturę inwariantną, która przechodzi przez całą kulturę ukraińską. Do nich odnoszą się idee swobody, archetyp sofijności, świadomość języka ojczystego, kordocentryzmu narodu ukraińskiego, tego wszystkiego, co Hryhorij Skovoroda nazwał „serdeczną przypadłością” ducha narodowego.

W ciągu dwóch ostatnich wieków kultura ukraińska ukazywana była w cieniu kultury rosyjskiej. Skutkiem tego dużo procesów kulturalnych na Ukrainie podawano jako zjawisko rosyjskie. Dlatego aktualna dzisiaj dla Ukrainy (szczególnie dla jej postrzegania na Zachodzie) jest potrzeba wyraźnej dyferencjacji specyfiki ukraińskiej w światowym procesie historyczno-kulturalnym.

Archetypy historyczne pokrewnych kultur narodowych mogą rozwijać się na jedenej przestrzeni pojęciowej, na gruncie skojarzeń wzajemnych, ale zachowując specyfikę własnej podstawy. Np. rosyjski filozof N. Berdiajew podkreślał archetypiczną dla rosyjskiego mentalitetu nadmierną egzaltację norm etycznych i ideału. Doprowadziło

to do tego, że faktycznie do czasów caratu Piotra I czołowym gatunkiem literatury były żywoty świętych. Ten gatunek literatury był właściwym w literaturze ukraińskiej, ale nigdy nie nabył w niej znaczenia archetypicznego, dlatego że obok literatury hagiograficznej w kulturze ukraińskiej ważną rolę miała również literatura polemiczna wraz ze wszystkimi gatunkami poezji. Do analogicznego wniosku doszedł M. Gogol, który uważał, że mentalność rosyjska charakteryzuje się pragnieniem uniesienia się nad życiem w najwyższe wymiary sfer idealnych, natomiast dla duchowości ukraińskiej typowym jest pragnienie złączenia z bytem. Tym, zwłaszcza, wyjaśnia się szczególnie znaczenie praktycznych i moralnych aspektów ducha w intelektualnym życiu Ukrainy. Ujawniają się one wyraźnie w zakresie znaczenia „księgi” Rusi Kijowskiej (w jej skłonności do priorytetów moralnych w wyborze drogi życiowej i w komentarzach do tekstów antycznych) i kształtują się dalej jako koncepcja całościowa. Celem niniejszych rozważań jest analiza jednego z najważniejszych archetypów kultury ukraińskiej – archetypu sofijności w zakresie kultury Rusi Kijowskiej.

Materialnym poświadczeniem translacji antycznej (z pochodzenia) koncepcji sofijności bytu do kultury ukraińskiej jest sobór św. Sofii w Kijowie. Imię „Sofia” symbolizuje mądrość świata, stworzonego przez Boga, i w tym sensie jest to punkt wyjścia stanowienia koncepcji sofijności w kulturze ukraińskiej. Koncepcja ta, będąc wcieloną w ideowo-artystyczną koncepcję tego soboru, rozwijała się w twórczości Hilariona i wzmacniała się tłumaczeniami, zwłaszcza „Izbornika” (1077).

W Grecji starożytnej była wypracowana sofijna koncepcja bytu, podstawą której był podwójny obraz rozumu: jako Logosu, czyli intelektu; jako Sofii – mądrości bytu. W zakresie biblijnym Sofia jest wyrażeniem Bożej mądrości. S. Awerincew, wybitny filolog rosyjski, badał koncepcję sofijności w zakresie soboru św. Sofii jako głównego soboru Kijowa starożytnego¹. S. Krymski, wybitny filozof ukraiński, bada koncepcję sofijności jako archetypu kultury ukraińskiej². M. Kiseliowa, wybitna rosyjska badaczka antyczności, prowadzi swoje badania Sofii z poglądu literatury Rusi Kijowskiej³.

Mitologia słowiańska jest podstawą historyczną szczególnej roli Sofii w kulturze Rusi Kijowskiej. W tej mitologii była ona wyobrażona w kultach Łady i Mocoszy. W kijowsko-ruskim panteonie Mocosza występuje jako bogini ziemi i żyzności. W mitologii greckiej odpowiednikiem tej bogini jest Demeter. Badacz historii kijowskiego chrześcijaństwa J. Charkowszczenko pisze, że „ta tajemnicza bogini dawała nazwy pierwszym chramom Rusi Kijowskiej”⁴. Była również przedstawiana na ikonach jako bóstwo żeńskie, z podniesionymi do góry skrzydłami, co symbolizowało więź ze światem boskim. Ikona Matki Boskiej w kijowskim soborze św. Sofii ma podobną postawę (jej ręce są podniesione do góry). W tym sensie ikona posiada funkcję obronną „ściany nieporuszanej”. Podobne funkcje w starożytnych domach słowiańskich pełniły dekoracje architektoniczne, a wśród nich, według wybitnego rosyjskiego badacza B. Rybakowa, „figury żeńskie z podniesionymi do góry rękami”⁵.

¹ Zob.: С. С. Аверинцев, *К уяснению смысла надписи над конхой центральной астиды Софии Киевской*, [w] *София-Логос: словарь, Дух і Літера*, Київ 2000, s. 214-244.

² С. Б. Кримський, *Під сигнатурою Софії*, „Філософська і соціологічна думка”, № 5-6, 1995, s. 235-241.

³ Zob.: М. С. Киселева, *Учение книжное: текст и контекст древнерусской книжности*, Moskwa 2000, s. 45.

⁴ Е. А. Харьковщенко, *Софійність кийського християнства*, Київ 2003, s. 54.

⁵ Б. А. Рыбаков, *Язычество древних славян*, Moskwa 1991, s. 50.

W. Szewczuk, pisarz i badacz kultury ukraińskiej, w swoich rozważaniach nad „Słowo o wyprawie Igora” zauważa, że „z Panną-Artemidą związana jest góra Diwycz, która znajduje się na prawym brzegu rzeki Lybid, i na tej górze Diwycz odbywały się uroczystości na cześć bogini Panny. I adoracja Panny odzwierciedliła się w nazwach rzek, miast, gór, wzgórz na całej Ukrainie”⁶.

Lecz czy nie najważniejszym wnioskiem tego badacza jest udowodnienie tego, że Panna jest faktycznie identyczną Mocosze kijowskiej oraz że Panna Mocosza związana jest z Czernihowem i Tmutarakaniem. Ten fakt dowodzi się tym, że z Tmutarakaniem związani są kniaziowie czernihowscy i siwerscy. Właśnie oni, a nie kniaziowie kijowscy, posiadali tron w księstwie tmutarakańskim, gdy księstwo to było częścią Rusi Kijowskiej.

Z innej strony, stolicą Tawrów-Rusów na wybrzeżu południowym było miasto Chersones. W kronice nazywa się ono Korsuń. Z tego miasta wielki książę Włodzimierz wprowadził na Ruś księdza i regalia chrześcijańskie. Zaś opiekunką Korsunia była Panna. W wybitnej przysiędze chersoneskiej, która datuje się na III w. p. n. e., obywatele Chersonesu przysięgają Pannie bronić miasto przed Barbarami i Grekami.

W tym zakresie ciekawe są badania S. Awerincewa. W postaci mitycznej bogini mądrości Ateny widzi on cztery najważniejsze rysy: panny, matki, miłości do miast gdzie panuje sprawiedliwość, gotowości obrony takiego miasta⁷. Te cztery cechy weszły do bizantyjskiego rozumienia Matki Boskiej, a później, wraz z przyjęciem chrześcijaństwa na Rusi Kijowskiej, były i tam podstawą Jej rozumienia.

W chrześcijaństwie, a szczególnie w teologii wschodniochrześcijańskiej, Matka Boska staje się wcieleniem Sofii. Wynika to z tradycyjnego rozumienia żeńskiego początku w mentalności ukraińskiej, która sięga czasów Rusi Kijowskiej, oraz z prawosławnego rozumienia żeńskiego pośrednictwa w kontakcie z Bogiem i z cechami Matki Boskiej, które są wcielone w nazwach ikon, jak np. „Nieporuszniana ściana”.

Między światem a Matką Boską istnieje nie tylko więź, ale i pewna jedność ontologiczna. Wybitny rosyjski teolog i filozof S. Bułgakow zauważył, że „posiadając znaczenie sofijne, wszechludzkie i kosmiczne w ikonie Matka Boska zachowuje swój charakter osobisty. Jest to nie tylko Królowa nieba i ziemi, ale również Panna Maryja, która ma swoją osobowość i swój los na ziemi, co jest szczególnie ukazane w ikonach Jej świąt”⁸.

Matka Boska jest pierwszą osobą na świecie której była dana możliwość patrzeć na wcieloną Mądrość – Jezusa Chrystusa, którego Bóg zesłał na ziemię. Badacz ukraińskiej duchowości O. Syrcowa zauważa, że „specyfika poznania żywej mądrości polega na tym, że Matka Boska pierwsza przyjęła prawdę Chrystusa. Ona również miała możliwość pierwsza obesrować i odczuwać Go w głębokości swojej natury macierzyńskiej”⁹.

W tym zakresie warto zauważyć, że, jak pisze S. Krymski, z poglądu semantycznego „Kijów jakby personifikuje ekskluzywną w swojej intensywności

⁶ В. Шевчук, *Мислене дерево. Роман-есе про давній Київ*, Київ 1989, s. 50.

⁷ С. С. Аверинцев, dz. cyt., s. 217

⁸ С. Н. Булгаков, *Икона и иконопочитание: догматический очерк*, Москва 1996, s. 127.

⁹ О. Сирцова, *Апокрифічна апокаліптика. Філософська екзегеза і текстологія з виданням грецького тексту Апокаліпсиса Богородиці за рукописом століття*, Київ 2000, s. 228.

duchowej, opiekę Matki Boskiej”¹⁰. O tym świadczy fakt, że większość świątyn Kijowa jest poświęcone Matce Boskiej. Np., pierwszym świątynią zbudowaną po przyjęciu Chrztu na Rusi Kijowskiej była Dziesięcinna cerkiew w Kijowie, która symbolizuje Zwiastowanie Pańskie. Tą nazwę nosiła nadbramna cerkiew Złotej bramy w Kijowie. Obrazowi Matki Boskiej jest poświęcona główna cerkiew Padołu¹¹ – Pirogoszcza. Kompleks cerkiewny Kijowo-Peczorskiej ławy był poświęcony głównym wydarzeniom w życiu Matki Boskiej od początku (cerkiew pod wezwaniem św. Anny) do końca jej życia ziemskiego (Uspeński sobór).

Z innej strony, filozof S. Krymski podkreśla, że opieka Matki Boskiej była szczególnie aktualną dlatego, że w ciągu tysiącleci Kijów był centrum adoracji złych sił. Faktycznie całe centrum starożytnego Kijowa znajduje się na antycznym cmentarzu pogańskim. Te cmentarze leżą na północ od miasta, przez Łysą Górę (Jurkowicu) i dalej do wyżyn cyrylowskich. W tych miejscach w ciągu tysiącleci odbywały się pogańskie rytuały, które Kościół nazywa paskudztwem przed obliczem Boga. To były przede wszystkim rytuały, poświęcone adoracji Baby-Śmierci. Dziesięcinny świątynia poświęcona Matce Boskiej, sobór św. Sofii, a także Cyryłowska cerkiew w pewien sposób poświęciły te miejsca. Z niewiadomych nam przyczyn dotychczas nie została poświęcona Łysa Góra, która stała się antypodą soboru św. Sofii w Kijowie w systemie koordynatów duchowo-wartościowych. Wiara w tajemnicze zebrania czarownic zachowywała się w ciągu wieków w mentalności chrześcijańskiej. Centrum tych zebrań była Łysa Góra, która znajduje się około Padołu. Obecność Łysej Góry świadczyła o innym świecie, gdzie panowała inna rzeczywistość z innymi wartościami, które odróżniają się radykalnie od wartości chrześcijańskich.

Inną ważną ideą, która pokazuje ideę sofijności, jest koncepcja lokalnego ustroju i państwowości. W swojej książce „Sofia-Logos” S. Awerincew pisze: „po uzyskaniu chrztu na Rusi państwowość ruska otrzymała możliwość uświadomienia i zaszczepienia się w systemie o charakterze kosmicznym”¹². Z „sofią” święte państwo Ruś Kijowska nie stoi niżej od świętego państwa greckiego, a stolica Włodzimierza staje równą w swojej chwale Konstantynopolowi z jego głównym soborem św. Sofii.

Kijów, jako stolica Rusi Kijowskiej, występuje nie tylko jako czołowe polityczne, ekonomiczne i kościelne centrum, ale jest też wcieleniem wyższej rozumnej ekumeny, wcieleniem sofijności w materialno-przestrzennym środowisku miasta. Jasne, że stolica musi symbolizować mądrość i wykonywać funkcje mądrej głowy. M. Brajczewski, wybitny historyk ukraiński, w swoich badaniach zauważa, że osiedla przedhistoryczne na terytorium Kijowa na progu er posiadały wiodącą rolę, dlatego że mieli nazwę „Sar”. W języku osetyńskim „Sar” oznacza „głowa”. Konstantyn VII Porfirogeneta, cesarz bizantyjski i autor prac poświęconych stosunkom rusko-bizantyjskim X w., nazwał twierdzę kijowską (prawdopodobnie na pagórku Zamkowym) „Sambaras”. Zdaniem historyka ta nazwa może być deformacją nazwy starożytnej miejscowości sarmato-alańskiej „Sarbatas”¹³.

¹⁰ С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко, *Софийная основа сакральной топографии древнего Киева*, „Collegium” 11, 2000, s. 10.

¹¹ Padoł to zabytkowa i administracyjna dzielnica Kijowa.

¹² С. С. Аверинцев, dz. cyt., s. 229.

¹³ Zob.: Ю. М. Брайтчевский, *Когда и как возник Киев*, Kijów 1964, s. 101-102.

Metropolita Hilarion w swoim „Słowie o zakonie i łasce” porównuje sobór św. Sofii z Świątynią Jerozolimską, która jest centrum Świętego Miasta i symbolem Niebiańskiej Jerozolimy. Ideę nowej Jerozolimy obserwuje się w architektonicznym planie soboru św. Sofii, który bazuje się na obrazie Bożego Miasta, jako uporządkowanego przez Boga kosmosu. W koncepcji architektonicznej soboru św. Sofii idea nowej Jerozolimy bezpośrednio związana jest z rzeczywistością tego czasu. Kościół, jako wspólnota liturgiczna, utożsamia się z Królestwem Bożym na ziemi. O to chodzi w Piśmie Świętym: „zobaczyłem święte miasto, nowe Jeruzalem, zstępujące z nieba od Boga, przygotowane jak oblubienica przyozdobiona dla swego męża” (Ap. 21,2). Właśnie tutaj Nowa Jerozolima identyfikuje się z Kościołem. Jest to wcielone w architekturę soboru poprzez liczbę 12, która symbolizuje liczbę apostołów. W tej liczbie jest wyobrażona liczba plemion słowiańskich, które książę Włodzimierz zdołał zjednoczyć w jedno Państwo. Ilość plemion słowiańskich kojarzyła się z ilością pokoleń Izraela. Znaczenie magiczne, które nadawano tej liczbie w dobie średniowiecza, pozwala przypuszczać, że w niej wyjawia się los historyczny Państwa Kijowskiego. Stąd można wyciągnąć wniosek, że sobór św. Sofii jest wzorem cerkwi, czyli wspólnoty chrześcijańskiej, która zawiera w sobie idealne państwo chrześcijańskie. Obraz architektoniczny soboru św. Sofii reprezentuje jedność, która była bardzo ważna w czasie zjednoczenia plemion wschodniosłowiańskich w jedno Państwo, za panowania ks. Włodzimierza.

Ciekawym jest fakt, że wielokrotnie powtarzany w architekturze soboru symbol Nowej Jerozolimy w literaturze doby Rusi Kijowskiej związany jest z imieniem chryściciela Rusi Kijowskiej.

Sobór św. Sofii był zbudowany w 1037 r. Budowa liturgiczna chramu jest przede wszystkim związana z figurą Matki Boskiej Orantki, która znajduje się w centrum chramu i obraz której wyznacza istotę wnętrza. Tradycyjny gest orant, który ma swój początek w sztuce wczesnego chrześcijaństwa – podniesione do góry ręce – jest gestem modlitwy. Żeby zrozumieć sens tego gestu (orant), trzeba przypomnieć pewne znaczące miejsce w Biblii. Według Księgi Wyjścia, podczas bitwy Amalekitów z Izraelitami, Mojżesz podniósł ręce do góry w modlitwie za swój naród. Dopóki Mojżesz trzymał ręce uniesione do góry Izraelici zwyciężali. Kiedy je opuszczał zwycięstwo przechodziło na ich wrogów¹⁴.

W świetle tego epizodu biblijnego staje się jasne, że Orantka jest siłą teurgiczną, która musi zniszczyć wszystkich wrogów widocznych i niewidocznych. Orantka jest opiekunką miasta, dlatego że ona, podobnie jak i Mojżesz, bierze na siebie funkcję obrońcy swego narodu. Duch oranty-wojownika ujawnia się w jej proporcjach. Odnośnie tego W. Łazariew, badacz architektury soboru św. Sofii, pisze: „Jej figura jest krótka i przyziemiona. Jej głowa (0,90 m.) stanowi tylko 1/6 jej ciała. Dolna część ciała (2,80 m.) jest nieproporcjonalnie krótka w stosunku do rozmiaru jej głowy. Gdyby malarz zachował proporcje perspektywy, to musiał by wydłużyć dolną część jej figury, czego on w przeciwieństwie nie zrobił. Dlatego jej figura wydaje się krótka z wysoką głową, co nadaje jej charakteru archaicznego”¹⁵. Wizerunek Orantki w tradycji narodowej kojarzy się z „Nieporuszną ścianą”. „Gdyby figura Orantki była bardziej zakonna a mniej wojownicza, jej figura byłaby delikatna i szczupła. W tym przypadku

¹⁴ Por.: Wj. 17, 11-12.

¹⁵ С. С. Аверинцев, dz. cyt., s. 232.

nie można byłoby sobie jej wyobrazić jako ideału Sofii, symbolu obrony przeciw siłom zła”¹⁶ podkreśla S. Awerincew.

Następną osobliwością Orantki, która związana jest z sofijnym kręgiem idei, jest są jej królewskie szaty. Na stopach Orantki widzimy buty purpurowe. Od czasów starożytnych w Bizancji ten kolor był regalią cesarza. Prostym ludziom zabroniono nosić buty tego koloru. Dlatego Matka Boska koreluje się z ideą królewską i łączy ludzi we wspólnotę stowarzyszoną, w święte państwo.

Związek ideowego programu soboru św. Sofii ze świętą historią rozciąga się na malowidła soboru. Dowodem tego jest obraz nad konchą centralnej aspidy Sofii Kijowskiej. Nad obrazem figury monumentalnej Matki Boskiej Orantki, która uosabia ziemski Kościół i Boską Mądrość, znajduje się napis: „Bóg jest w jego wnętrzu, więc się nie zachwieje; Bóg mu pomoże o brzasku poranka” (Ps. 46,6). Egzegeza chrześcijańska uwzględniła w tym fragmencie proroctwo o Nowej Jerozolimie – Królestwie Chrystusa. Otóż, treść 46 Psalmu głosi o Boskiej opiece nad miastem, które On broni przed chaosem świata.

Korzenie chrześcijańskie Sofii tkwią w tradycjach greckiej i żydowskiej. Przyjęcie chrześcijaństwa oznaczało odejście od kultu Peruna i Wołosa, i przejście do sfery duchowej z mądrością Boską. W istocie Bóg chrześcijański jest osobą Trójhipostatyczną. Jezus Chrystus jest osobą wcieloną w ciało, drugą hipostazą Świętej Trójcy. Bóg chrześcijaństwa jest głęboko ludzki. Ale tutaj pojawia się pytanie jak ukazać jego istotę transcendentną, każdej Osoby Trójcy. Rozwiązanie tego problemu staje się możliwe w chrześcijańskiej koncepcji sofijności. W jej kontekście byt jest tekstem Boskim, a rzeczy są wcieleniem alegorycznym Słowa Bożego. O tym świadczy Ewangelia według św. Jana, na początku której jest napisane: „Na początku było Słowo, a Słowo było u Boga i Bogiem było Słowo” (J. 1,1).

Na Rusi starożytnej słowem było zjawisko, które miało odniesienie do Pisma Świętego lub do literatury teologicznej. Dlatego słowo staje się wiedzą mądrości. Dzięki Konstantemu Kosteneckiemu tradycja duchowa doby Rusi Kijowskiej została wyobrażona w artystycznej i dogmatycznej symbolice Sofii-mądrości. Przez obraz Sofii-mądrości tworzy się więź z sofologią chrześcijańską. Korzenie chrześcijańskie bada W. Toporow, prowadząc analizę „Prohlasa” Konstantyna Kosteneckiego, w którym słowo jest kluczowe. Konstantyn Kostenecki zatrzymuje się na trzech znaczeniach Słowa: 1. Przyjście słowa do Słowian, których można porównywać z przyjściem Jezusa Chrystusa, a o którym głosili prorocy; 2. „Sofijność słowa”; 3. Pisemne wcielenie słowa¹⁷. Te trzy motywy zapewniają nie tylko korelację, ale wewnętrzną, organiczną więź słowa z mądrością, dzięki której Słowo staje się Logosem. Słowo rozjaśnia, niesie światło, z jego pomocą człowiek odróżnia się od innych istot. Ale znaczenie szczególne słowu nadaje jego forma pisemna – litery. W literaturze, w księgach, słowo, według myśli Konstantyna Kosteneckiego, ma znaczenie szczególne. Ten motyw jest bardzo ważny, dlatego że dla Słowian światło wiary i światło księgi zbiegło się w czasie z przyjęciem chrześcijaństwa i przyjęciem nowego alfabetu.

¹⁶ Там же, s. 232.

¹⁷ В. Н. Топоров, *Святость и святые в русской духовной культуре*, т. 1: *Первый век христианства на Руси*, Moskwa 1995, s. 53.

Pisemne wcielenie słowa, jak zauważa Konstantyn Kostenecki, jest przejawem przyjęcia swego słowa. I to jest rzeczą bardzo ważną, dlatego że bez słowa odbywa się korupcja ciała, upadek duszy i ciemność grzechów. Ono pełni trzy główne funkcje duchowe: wzmocnienia duszy, serca i przygotowanie do poznania Boga.

W ogólnym kontekście „Prohlasy” Konstantyna Kosteneckiego znajduje się ważny motyw „zbierania języków”. Chodzi tu o dwie rzeczy. 1. Zbieranie pogan, nie oświeconych światłem prawdziwej wiary; 2. „Zbieranie języków”, które zbiega się z czytaniem księgi, która zbliża człowieka do Słowa Bożego. Otóż, „zbieranie słowa” jest pewnym wcieleniem idei procesu zbierania. W tym zakresie i alfabet słowiański i „Prohlas” są ważne nie tylko w postaci rezultatu ostatecznego, ale i w procesie, który zbliża do tego rezultatu (podsumowaniem jest zbliżenie pogan do światła księgi oświecenia). Kultura bizantyjska miała wpływ na kulturę Rusi Kijowskiej, która formowała się jako struktura samodzielna ze swymi unikalnymi możliwościami i zadaniami.

Proces zbierania narodów (języków) dla ich oświecenia Słowem Bożym i ich wprowadzeniem do prawdziwej wiary chrześcijańskiej kojarzy się ze zbieraniem liter w słowie i zbieraniem alfabetu słowiańskiego. W tym zakresie można konstatować głęboką jedność Sofii – mądrości Bożej ze Słowem. Ich więź jest ważną charakterystyką kultury Rusi Kijowskiej.

Stworzenie ikonicznego świata Sofii zbliża nas do rozumienia istoty grafii ikon, jako pierwotnego typu wcielenia Słowa w świat. Ikona jest utworem świadków. „Świadectwo o świecie duchownym istnieje w poglądach całej filozofii starożytnej. Właśnie dlatego prawdziwi teologowie i prawdziwi pisarze ikon tak samo nazywali się filozofami... Pisanie ikon jest metafizyką, jak również metafizyką jest ikonografia Słowa”¹⁸ pisze wybitny rosyjski filozof religijny P. Florenski. Jako twór świadków ikona łączy świat transcendentalny z realnym, świat duchowy z materialnym. Ikona ma wielką siłę wcielonego w niej Ducha Świętego. Ona zawsze jest sofijną w swojej istocie, dlatego że jest wcieleniem niewidzialnego Boga, który przez nią wyraża swoją miłość do ludzi.

Perspektywa odwrotna w artystycznej przestrzeni ikony jest podstawą dla wewnętrznego dialogu Ducha Bożego z człowiekiem. Ale to wymaga szczególnego stanu człowieka. Jego zdolności muszą być dostosowane nie do ziemskiego i realnego świata, a do całkowicie innego wymiaru duchowego. Filozof rosyjski E. Trubeckoj w swojej pracy „Trzy opisy ikony” zauważa, że „symboliczny język ikony jest niezrozumiały dla ciała, niedostępny sercu, które jest pełne marzeń o dobrobycie materialnym. Ale staje się ona życiem, gdy te marzenia giną i pod ich nogami powstaje przepaść”¹⁹.

Uczenie ikonograficzne związane jest przede wszystkim z tematyką sofijną. „Znaki, symboliczność, ruch skierowany do ujawnienia istoty, droga do nadrealnego, ontologiczność – oto są zagadnienia kultu ikon, ikon z tematami sofijnymi”²⁰ pisze S. Bułgakow. W ikonografii Sofia uosabia się z Chrystusem, Matką Boską, młodą panną z Pieśni nad Pieśniami lub z kosmosem.

¹⁸ П. А. Флоренский, *Стол и утверждение истины*, Moskwa 1990, s. 351.

¹⁹ Е. Н. Трубецкой, *Смысл жизни*, Moskwa 1994, s. 14.

²⁰ С. Н. Булгаков, *Свет невечерний: созерцание и умозрение*, Moskwa 1994, s. 35.

Wybitny badacz ikonografii P. Florenski zauważył: „Istnieją trzy typy ikon Sofii Bożej Mądrości: typ Anioła, typ Kościoła i typ Matki Boskiej. Odpowiadają im trzy ikony: Nowgorodzka, Jarosławska i Kijowska”²¹. W ikonach Sofii, Mądrości Bożej, we wszystkich trzech typach widzimy ikonostas. Malarskim i ideowym centrum tych ikonostasów jest Sofia – Mądrość Boża. Wokół niej w jednakowych pozach stoją osoby święte.

Trzecim typem ikony Sofii jest sobór św. Sofii w Kijowie. Tu jest wyobrażony sobór, chram mądrości, otoczony prorokami, apostołami i Matką Boską. Ideowym i artystycznym centrum tego ikonostasu jest Matka Boska, w lewej ręce trzyma ona Dziecko, a w prawej kaduceusz. Na gzymsie rotundy jest napis: „Mądrość utworzyła swój dom”. Na każdej kolumnie znajdują się trzy napisy. Pierwszym jest nazwa duchowego daru, drugim – jej obraz symboliczny, trzecim – odpowiedni tekst z Apokalipsy św. Jana. Na schodach ambony nazwy siedmiu cnót, a na „schodach wiary” siedem proroków. Nad rotundą Bóg-Ojciec, nad Nim Duch Święty a wokół nich siedem archaniołów: Michał, Uriel, Rafał, Gabriel, Sariel, Jehudiel i Barachiel. Otóż, jak zauważa S. Bułgakow, „jej ikona jest ikoną całego świętego, człowieka duchowego, ikoną Kościoła. Ta myśl jest szczególnie jasno wyrażona w obrazie Sofii w ikonie Sofii Kijowskiej Izwoza, na której jest wyobrażony chram mądrości z Matką Boską, wokół której znajdują się apostołowie, czyli Kościół”. Można wysnuć wniosek o jednym, ogólnym początku duchowym, który jest odbiciem jednej idei – idei mądrości, która znalazła swoje wcielenie w różnych typach ikon Sofii.

Otóż, badanie idei sofijności prowadzi nas do wniosku, że ten problem ma dużo aspektów. Koncepcja chrześcijańska związana jest z mądrością Bożą. W swoich obrazach ikonograficznych Sofia powstaje w trzech typach ikon: typ anioła, typ świętego Kościoła i typ oświecenia poprzez księgę.

BIBLIOGRAFIA:

- C. С. Аверинцев, *К уяснению смысла надписи над конхой центральной аспиды Софии Киевской*, [w] *София-Логос: словарь, Дух і Літера*, Кіjów 2000, s. 214-244.
- Ю. М. Брайчевский, *Когда и как возник Киев*, Кіjów 1964.
- С. Н. Булгаков, *Икона и иконопочитание: догматический очерк*, Moskwa 1996.
- С. Н. Булгаков, *Свет не вечерний: созерцание и умозрение*, Moskwa 1994.
- Є. А. Харьковченко, *Софійність київського християнства*, Кіjów 2003.
- П. А. Флоренский, *Столп и утверждение истины*, Moskwa 1990.
- С. Б. Крымський, *Під сигнатурою Софії*, „Філософська і соціологічна думка”, № 5-6, 1995, s. 235-241.
- С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко, *Софийная основа сакральной топографии древнего Киева*, „Collegium” 11, 2000.
- М. С. Киселева, *Учение книжное: текст и контекст древнерусской книжности*, Moskwa 2000.
- Б. А. Рыбаков, *Язычество древних славян*, Moskwa 1991.
- О. Сирцова, *Апокрифічна апокаліптика. Філософська екегеза і текстологія з виданням грецького тексту Апокаліпсиса Богородиці за рукописом століття*, Кіjów 2000.
- В. Шевчук, *Мислене дерево. Роман-есе про давній Київ*, Кіjów 1989.
- В. Н. Топоров, *Святость и святые в русской духовной культуре*, т. 1: *Первый век христианства на Руси*, Moskwa 1995.
- Е. Н. Трубецкой, *Смысл жизни*, Moskwa 1994.

²¹ П. А. Флоренский, dz. cyt., s. 371.

Summary

Natalia Kovalchuk

Archetype of Sophianic in the culture Kievan Rus

In this article, the sophianic idea analyzed within the culture period of the Orthodox Kievan Rus and considered through the prism the Mother of God local and state political system of Kievan Rus, the literature of that time and an icon the type Sophia. In the Eastslavonic theology by the fact that Mother of God is the incarnation of Sophia, explains the role of special female beginning in the Ukrainian mentality and the qualities of the Mother of God, which imagine in her icons. The perception of the idea of sophianic as an idea of the local political system consists in that Kyiv as the capital Kievan Rus, is the embodiment *Sophia* in material and spatial environment of the city. Archetype sophianic word is a reflection of literature and create a new iconographic type on the example of Saint Sophia Cathedral in Kiev.

Аннотация

Наталья Ковальчук

Архетип софийности в культуре Киевской Руси

В этой статье, идея софийности испытана в рамках культуры православной периода Киевской Руси и разуждается в связи с Богоматерей, местной и государственной политической системой Киевской Руси, литературой того времени и иконного типа Софии. В богословии восточнославянской, посредством факта, что Богоматерь является воплощением Софии, объясняется специальную роль женского начала в украинской ментальности и качествами Метри Божией, которые вообразены в ее иконах. Раскрытие софийности как идеи, так как идеи местной политической системы заключается в том, что Киев, как столица Киевской Руси, является воплощением софийности в материальном и пространственной среде города. Архетип софийности слова является отражением литературы и создания нового типа иконы на примере собора св. Софии в Киеве.

